

GILIJĄ ŽUKAUSKIENĖ

Lietuvos estetikų asociacija
Lithuanian Association of Aesthetics

SOCIOKULTŪRINĖS BENDRUMO TARP ŽMOGAUS IR GYVŪNO PAIEŠKOS: KINETINIS ATIDUMAS IR DIALOGAS

Looking for Socio-cultural Affinity between Human
and Animal: Kinetic Attentiveness and Dialogue

SUMMARY

This article brings together dialogical approach offered by Josephine Donovan and Donna Haraway's notion of kinship with the organic and genealogical unity of all living creatures. This allows one to focus on the social dimension in the reformulation of the human - animal split and on the role of socio-cultural practices for the human - animal coexistence. After discussing Gilbert Simondon's concept of individuation in the human - animal relations, I extend Haraway understanding of kinship. My argument is that kinship is not a "given" phenomenon but the result of communal actions, which shows interspecific connectivity. The article analyzes socio-cultural practices as the institutes of embodied non-verbal social/ethical contract between man and animal. Dance as an example of a socio-cultural practice shows assimilation of human-animal kinship through movement and passage in space. Contemporary dance may be viewed as an example of "liveliness" common for all species in an aesthetic way and thus may contribute to interspecies dialogue.

SANTRAUKA

Remiantis Josephine Donovan pasiūlyta dialogine prieiga nagrinėjant žmogaus – gyvūno santykius bei Donna Haraway giminingumo, siejamo ne su šeima ar kilmė, bet su visų gyvų būtybių organiniu ir genealoginiu bendrumu, samprata, straipsnyje apsvarstomas socialinis aspektas performuojant žmogaus – gyvūno perskyrą bei sociokultūrinių praktikų reikšmė tarprūšiniam sugyvenimui. Haraway giminingumo supratimas papildomas teiginiu, kad giminingumas nėra „duotybė“, bet yra rezultatas tarprūšinį susietumą suvokiančios ir „išpildančios“ bendruomenės veiksmų. Straipsnyje analizuojamos sociokultūrinės praktikos,

RAKTAŽODŽIAI: tarprūšinis sugyvenimas, dialogas, giminytė, šokis.

KEY WORDS: human - animal coexistence, dialog, kinship, dance.

kurias galima traktuoti kaip įkūnytus ne žodžiais išreikšto socialinio / etinio kontrakto tarp žmogaus ir gyvūno institutus. Ypatingas dėmesys kreipiamas į šokį – meną, estetizuojantį rūšims bendrą „gyvumą“, praelyje prisidėjusį ir ateityje galintį prisidėti prie tarprūšinio dialogo skatinimo.

ĮVADAS

Pagrindinis antropocentrizmo kritikų bruožas – dėmesys kūnui(-ams) ir jo(-ų) aplinkai bei jų tarpusavio sąveikai. Žvelgdami iš skirtingų laiko perspektyvų ar akcentuodami skirtingas praktikas, kuriomis šios sąveikos (įsi)veikia, įvairių sričių mokslininkai(-ės) – antropologai(-ės), envaironmentalistai(-ės), kūno, gyvūnų, feministinių studijų atstovai(-ės), filosofai(-ės) ir teologai(-ės) – siekia sugriauti specieizmo pamatus bei pateikti filosofines darnaus tarprūšinio koegzistavimo vizijas.

Straipsnį apie sociokultūrinės bendrumo tarp žmogaus ir gyvūno paieškas pradėsiu nuo pagrindinių tarprūšinio koegzistavimo vizijų aptarimo. Įvade apžvelgsiu, kaip šiuolaikiniuose moksliniuose diskursuose kalbama apie socialinius žmogaus – gyvūno santykius. Telksiuosi į dialogo ir giminingumo sąvokų interpretacijas, pagrindžiančias mano pasirinktos problematikos relevantiškumą. Kitą poskyrį skirsiu Gilberto Simondono geneologiškai atstatomo funkcinio paralelizmo tarp žmogaus ir gyvūno bei rūšinio susietumo nagrinėjimui ir šiame kontekste pristatomos individuacijos sąvokos aptarimui. Individuacijos kaip dinaminio interakcinio proceso apsvarstymus toliau plėtosiu dviem kryptimis – viename poskyryje pateiksiu tradicinės visuomenės sociokultūrinių tarprūšinio sugyvenimo praktikų pavyzdžius; kitame – pristatysiu

meno teorijas, meną kildinančias iš gyvūniškos egzistencijos, nurodydama, kaip jos gali pasitarnauti siekiant sureikšminti kūnų kalbos homologiškumu grįstas sociokultūrinės šokio praktikas. Pateiksiu konkrečius pavyzdžius, padedančius atsakyti į straipsnyje keliamą pagrindinį klausimą, kaip gali būti išgyvenamas žmogaus – gyvūno susietumas ir kokiais praktiniais veiksmais gali būti kuriami tarprūšiniai santykiai. Teigsiu, kad sociokultūrinės judesio ir šokio praktikos, estetizuojančios tarprūšinės sąveikos dinamiškumą ir rūšims bendrą „gyvumą“, gali ypatingu būdu prisidėti prie tarprūšinio dialogo skatinimo ir etiškesnių santykių (at)kūrimo.

Tarprūšinio sugyvenimo klausimą nagrinėti pradėsiu nuo Josephine Donovan pasiūlytos dialoginės prieigos žmogaus – gyvūno santykiams nagrinėti. Dialogas – labai svarbus Carol Gilligan feministinės rūpesčio etikos aspektas. Teorijos autorei tai buvo nepamainomas tyrimų metodas ir bendradarbiavimo būdas, suteikiantis galimybę išvengti įtvirtintų padalijimų, išgirsti dalyvių patirtis ir kurti ilgainiui situaciją transformuojančius santykius su kitu asmeniu¹. Juk kas, jei ne feministės (daugumoje moterys), gali geriau atpažinti jausmą, kai asmeninė arba grupės nuomonė ignoruojama, menkinama ir laikoma nesvarbia. Tokia patirtis skatino feministes jautriai pažvelgti į kitų marginalizuoja-

mų grupių patirtį ir į sunkumo būti išgirstoms faktą. Donovan prie tokių marginalizuojamų grupių priskiria gyvūnus ir dialoginę prieigą siūlo taikyti žmogaus – gyvūno santykiams nagrinėti. „Dialogo teorija reiškia mokymąsi pamatyti, ką žmogiški ideologiniai konstruktai nutyli, suvokti ir perprasti jų neaptiktus ir nepripažintus dalykus, trumpai tariant – emociškai ir intelektualiai siekti to, kas yra skirtinga, nei aš, o ne (gyvūnų atveju) reformuluoti tą skirtumą, kad jis atitiktų mano žmogiškumu pagrįstą išankstinį supratimą.“²

Tačiau kaip įmanoma neprimesti gyvūnams savo monologinio „aiškumo“? Jau vien tai, kad moralinė problema rūpesčio etikoje buvo pradėta sieti su rūpesčio veiksmu, o ne su teisių bei taisyklių žinojimu, leidžia moralumą suvokti kaip kontekstualų ir naratyvinį mąstymo būdą (o ne abstraktų ir formalų). Besivaržančių teisių diskursui Gilligan priešina mąstymą apie konfliktuojančias atsakomybes³. Toks mąstymo būdas neatsiejamas nuo gailestingumo praktikų, kurios, daugelio feministinės rūpesčio gyvūnais teorijos šalininkų nuomone, yra išmokstamas dalykas⁴.

Akcentuodama dialogo svarbą rūpesčio gyvūnais etikoje, Donovan pasiūlo ir savitą jo supratimą. Rūpestį gyvūnijos gerove ji kviečia praplėsti susirūpinimu, „ką gyvūnai mums nori pasakyti“⁵. Toks susirūpinimas (pagrįstas dialoginės etikos postulatu, kad visos gyvos būtybės nori gyventi, mėgsta malonumus ir nepakenčia skausmo) priima domėn gyvūnų kūno kalbą, kaip abipusiškai suprantamą jų interesų raišką. Atkreipdama dėmesį į gyvūnų kūno kalbos homolo-

giškumą žmogiškam elgesiui, autorė nemato priežasčių, kodėl nereikėtų rimtai atsižvelgti į aiškiai komunikuojamus gyvūnų norus ir neįtraukti jų pozicijos kaip dialoginio dėmens į žmogiškų etinių srendimų darymo procesus⁶, kurie galiausiai ir nulemia žmonių bei gyvūnų gyvenimo sąlygas.

Žmogaus ir gyvūno santykiai – svarbi D. Haraway tyrinėjimų tema. Panašiai kaip ir Donovan, ši autorė teigia, kad rūpestis, atsakomybės prisiėmimas nėra etinės abstrakcijos, bet tarpusavio mainų rezultatas, susilietimo ir dėmesingumo (paisyimo) pasekmė⁷. Tačiau bendrumą tarp žmonijos ir gyvūnijos Haraway mato ne vien biologiniame panašume ir bendrame troškime gyventi, bet tame, kad esame vieni kitiems gyvybiškai reikalingi. Būtent šis reikalingumas ir nulemė ypatingus tarprūšinius santykius. Giminytę, kuri nėra susijusi su žmogiška gimine ar kilme, Haraway mato rūpesčio etikos epicentru. Ji teigia, kad mūsų rūpesčio praktikos turi orientuotis į rūšinius asambliažus, o ne į atskiras rūšis, ir turi būti grįstos supratimu, kad visi Žemės gyventojai yra giminaičiai giliausia šio žodžio prasme⁸.

Haraway raginimas palikti mąstymą, apsiribojantį šeima ir genais, ir atsiverti neįprastumui bei šurpą keliančiam nesuprantamumui yra kvietimas į aktyvų dialogą. Netgi patį rūpestį autorė traktuoja kaip supratimą transformuojančią patirtį. Tai – atsidavimas nerimą keliančiam smalsumo pareigai, kuri reikalauja, kad dienos pabaigoje žinotume daugiau, nei tos pačios dienos pradžioje⁹. Autorė ragina sutelkti jėgas nebe į savo žmogiškos giminės pratęsimą ir išsaugojimą, bet

į tarprūšinio giminingumo puoselėjimą. Tai, anot Haraway, reikalauja ne mažiau emocinių, intelektualių, meninių pastangų, individualaus ir kolektyvinio politinio kūrybiškumo.

„Rūšys kompanionės“ – Haraway pasirinktas žodžių junginys, apibūdinantis žmonijos ir gyvūnijos tarpusavio priklausomybę ir kartu legitimuojantis „dalinimąsi“ vieni kitų kūnais kaip gyvybiniais resursais. Lotyniškai *cum panis* reiškia „su duona“. Kompanionai – stalo bendrininkai, maisto dalininkai. Pasirinkdama posakį „rūšys kompanionės“ rūšių sąveikos (mitybos grandinės) apmąstymams¹⁰, Haraway nepaiso stalo bendrystės metaforoje slypinčių laisvės ir lygybės prielaidų. Kritikai teigia, kad savo samprotavimais Haraway tik palengvina kelius tolesniam gyvūnų išnaudojimui ir entuziastingomis vizijomis atpalaiduoja mus nuo kaltės jausmo¹¹. Religiniai rūšių sugyvenimo vaizdiniai (maistu – gyvenimu besidalijančių kompanionų stalo bendrystė; dėl žmonijos

gėrio save aukojančios sesers – laboratorinės žiurkės žygdarbis) stokoja juos daugiau ar mažiau atspindinčių realių (įkūnytų) praktikų. Tad visai suprantama, kad ne visi mokslininkai linę nekvėstionuoti „valgyk ir būk valgoma(s)“ principo, nematyti akivaizdaus masinio smurto gyvūnų atžvilgiu arba imti jį traktuoti kaip nuolankaus dėkingumo reikalaujančią egzistencinę normą.

Ieškant išeičių iš užburto „valgyti ar nevalgyti“ rato (dažna šiuolaikinių debatų apie žmogaus – gyvūno santykius pabaiga) labai svarbu pamatyti sociokultūrinės praktikas, kurios atveria galimybes žmonių ir gyvūnų dialogui¹². Judith Butler parodė, kad priespauda įsiveikia per neapgalvojimo ir neįvardijimo teritorijų steigimus¹³. Siekiant sumažinti tokių teritorijų egzistavimą (kurios ir įveiksmina speciosimą¹⁴), svarbu apmąstyti praeities ir dabarties sociokultūrinės praktikas, liudijančias žmonių siekį suprasti „kitaip kalbančius“ gyvūnus bei kurti „įsiklausymu“ grįstus sugyvenimo būdus.

GIMINYSTĖ KAIP GYVENIMO SOLIDARUMAS

Tai palyginti nauja idėja – priešinti gyvūnų ir žmonių gyvenimą...

Gilbert Simondon

Gilbertas Simondonas *Dvejose pamokose apie gyvūną ir žmogų* pateikia trumpą svarstymų apie žmogaus ir gyvūnijos santykius Vakarų filosofijoje apžvalgą. Šios apžvalgos tikslas – pristatyti savo individuacijos teoriją, kuri gyvą individą traktuoja kaip tam tikrai laiko trukmei aplinkos elementus susiejantį procesą. Priešindamas individuaciją tiek asmenybe besiremiančiai monistinei substancialistinei metafizikai, tiek bipoliškumui,

kylančiam iš hylomorfizmo, Simondonas dėmesį nuo konstituooto individo (ir iš jo bandomo išvesti individuacijos principo)¹⁵ perkelia į tapsmą kaip individuacijos apraišką, teigdamas, kad ne iš individo sužinome apie individuaciją, bet iš individuacijos – apie individą¹⁶. Simondonas siekia pateikti kompleksiską ir išsamų individuacijos paaiškinimą, pradėdamas fiziniu lygmeniu ir baigdamas psichine ir kolektyvine individuaci-

jomis¹⁷. Simondonas *Dvejose pamokose* apibendrina: Antikos, Viduramžių ir Renesanso mąstytojai teikia prioritetą žmogaus gyvenimui gyvūnų gyvenimo atžvilgiu, bet tai daro be jokios griežtos ir aistringos opozicijos. Gimstantis dualizmas pasitelkia gyvūną kaip kontrastą žmogui. Gyvūnai traktuojami kaip nežmonės, neprotingi padarai, fiktyvios, pseudo-gyvos būtybės. Kartezianizmas naudoja gyvūnais kaip idealiai sukonstruotos žmogiškos realybės dublikatais.

Tačiau, Simondono teigimu, būtent skandalingos Dekarto doktrinos išprovokavo tokį minties judėjimą, kuris tapo palankus mokslinių instinktų ir gyvūnų elgesio teorijų atsiradimui, o galiausiai – ir šiuolaikinei žmogaus instinktų teorijai¹⁸. Šiuolaikinei žmogaus instinktų teorijai¹⁸. Šiuolaikiniu požiūriu tai, ką mes atrandame tyrinėdami gyvūnus (instinktų gyvenimą, brendimą, elgesio vystymąsi), leidžia mums apmąstyti žmogiškąją prigimtį¹⁹. Tokie apmąstymai įtraukia ir socialinę realybę, kurios sandara yra artima gyvūniškam susigrupavimui²⁰. Simondono geneologiškai „atstatytas“ funkcinis paralelizmas ir rūšinis susietumas autoriaus plėtojami per individuacijos sąvokos aiškinimą.

Simondono idėjos turėjo įtakos šiuolaikiniams moksliniams diskursams, kuriuose konstitutas individas imamas traktuoti kaip iliuzija, priešinamasi genetiniam ir bet kokiam kitam determinizmui atkreipiant dėmesį į reiškinių kompleksiskumą, dinamiškumą, interakciškumą ir erdvinę sklaidą. Visi šie procesai regimi kaip specifiški kontekstui ir abipusiškai vienas kitą veikiančios. Šios individuacijos, Simondono terminais kalbant, nusakomos kaip „konkretūs, kū-

niški santykiai, laike ir erdvėje integruojantys besivystančių genetinių interakcijų vidinius tinklus su ekologinių interakcijų išoriniais tinklais“²¹.

Atrodo, kad kompleksiniams fenomenams šiais laikais nebegalioja paprasti redukcionistiniai paaiškinimai. Nebent *santykiai*, anot Haraway, gali pasitarnauti kaip mažiausias įmanomas analizės būdas. Ir nors terminas „santykiai“, kurį vartojo Heideggeris ir Merleau-Ponty sąmonės ir pasaulio vienybei nusakyti, kai kurių mąstytojų nuomone, suponuoja gyvū būtybių ir aplinkos atskirumą²², šiuolaikiniuose moksliniuose diskursuose jis vartojamas interakcinio pobūdžio vyksmams ir giminingumui nusakyti. Tad ir patį giminiškumą reikėtų matyti kaip dalyką, visiškai neatšiejamą nuo dinamiško, įtraukiančio ir darančio įtaką proceso.

„So, make kin, not babies!“ – „Darykime giminėmis, užuot „dare“ vaikus!“ – ragina Haraway²³.

Prieš keliant klausimą, kaip praktiškai šis raginimas galėtų būti įgyvendinamas, koks turėtų ar galėtų būti dinaminis interakcinis procesas, kuriantis tarprūšinius giminiškus santykius, dar kartą sugrįžkime prie giminingumo sampratos. Haraway priešinasi giminingumo supratimui, siejamam su gimine ir kilme, jam priešstatydama organinį bendrumą kaip giminytės pamatą. Tačiau gal yra kitų giminingumo sampratų, kurios būtų labiau orientuotos į giminingumą skatinantį vyksmą?

Aptardamas Aristotelio funkcijų teoriją, nurodančią į gyvybinių funkcijų paraleliškumą visose gyvybės formose²⁴, Simondonas reziumuoja: „Pagal šią teo-

riją visos rūšys gyvena tuo pačiu būdu. Galima sakyti, visos rūšys gyvena.“²⁵ „Jie nori gyventi“, – teigia Donovan, kviesdama išsižiūrėti į aiškiai suprantamą gyvūnų kūno kalbą²⁶. Akivaizdu, kad gyvūnus užjaučiantis požiūris yra susijęs ne su tiesiniu – hierarchiniu, žmogų išaukštinančiu pasaulio vaizdu, bet su pasaulėvaizdžiu, kuriame visos gyvos būtybės yra vienos savitarpio ryšiais susietos bendruomenės dalys. Giminytė neatsiejama nuo rūšis įtraukiančio vyksmo. Visi šio vyksmo dalyviai – as-

menys ir nežmogiški asmenys – daro įtaką vienas kitam, todėl jų veiksmai turi būti atsakingi. Giminingumo kaip gyvenimo solidarumo supratimas supo- nuoja rūšių interakciją. Tokia giminytė ne „duotybė“²⁷, bet pasekmė – tarprūšinių susietumą suvokiančios, išgyvenančios ir įgyvendinančios bendruomenės veiksmų rezultatas.

Antropologiniai tyrinėjimai pateikia daugybę gyvenimo solidarumu grįstų tarprūšinės sąveikos pavyzdžių. Keletą iš jų netrukus aptarsime.

SOCIOKULTŪRINIS RŪŠIŲ SUGYVENIMAS

Leidžiantis į rūšis suvienijančių ir tarprūšinių dialogą skatinančių socialinių praktikų paiešką, svarbu tarprūšinį bendrumo supratimą pradėti sieti ne vien su organiniu, bet su įveiksmintu kūniškumu – giminingumu, kuris kuriamas ir išreiškiamas per judesius ir veiksmus erdvėje. Būtent su bendros erdvės dalinimusi ir judesių, ritmų suderinamumu yra susijęs pirmasis gyvūnų ir žmonių sociokultūrinės sąveikos pavyzdys.

Kristin Armstrong Oma, pasitelkdama Bronzos amžiaus Skandinavijos namų ūkių archeologinius tyrimus, analizuoja kartu gyvenusių žmonių ir prijaukintų gyvūnų gyvenimo ritmą. Kasdieninės sąveikos ir tarpusavio santykiai atsispindi namų ūkio pastatų architektūroje. Pastatai būdavo padalinti į dvi dalis (po vienu stogu). Dalinimasis gyvenamąja erdve palengvindavo rūpinimąsi gyvūnais – jiems būdavo lengviau asistuoti sunkių gimdymų metu, maitinti, prižiūrėti. Tokios kasdieninės praktikos kaip melžimas reikalavo ne tik fizi-

nio artumo, bet ir bendro ritmo bei tarpusavio pasitikėjimo. Ir žmonės, ir gyvūnai turėjo jaustis saugiai vieni kitų akivaizdoje. Namų ūkio išplanavimas liudija pastangas kurti ramią aplinką žmonių ir gyvūnų interakcijai, skatinančią švelnų ir malonų bendravimą kuo daugiau fiziškai susiliečiant²⁸.

Amstrong Oma cituoja Knight, teigusi, kad visi kadaise prijaukinti gyvūnai buvo socialaus charakterio. Visgi, prijaukimo procesas kūrė pasitikėjimo santykius, kurie buvo svarbiausias faktorius nerašyto susitarimo, kurį Mary Midgley pavadino socialiniu kontraktu tarp žmogaus ir gyvūno²⁹, o Vonne Lund, Raymond Anthony ir Helena Röcklinsberg – etiniu kontraktu³⁰. Šiuos kontraktinius santykius nusako pasitikėjimu grįstas bendradarbiavimas, turintis abipusę naudą – žmonės pasitiki, kad gyvūnai bus paklusnūs ir linkę bendradarbiauti; gyvūnai tikisi, kad žmonės juos gins, maitins ir rūpinsis jais. Rūpinimosi ir bendradarbiavimo praktikas etinio kon-

trakto gynėjai mato kaip vis dar egzistuojančią alternatyvą gyvūnų išnaudojimui. Amstrong Oma, pademonstravusi puoselėtų žmonių ir gyvūnų susitikimų svarbą Bronzos amžiuje, teigia, kad tai reikia matyti kaip diskursyvų, santykius formuojantį procesą – sąveikos lauką, kuriamą bendrų veiksmų, atlikimų, susiderinimų. Autorės teigimu, tokie erdviškai modeliuojami susitikimo taškai gali būti labai svarbi archeologinių žmogaus – gyvūno santykių studijų sfera³¹.

Akivaizdu, kad sociokultūrinės praktikos nėra marginali tema keliant klausimą, kaip gali būti vystomas dialogas tarp žmonių ir gyvūnų. Nuo erdvės modeliavimo iki judesių, ritmų suderinimo bei šių dalykų svarbos perteikimo kitiems bendruomenės nariams, naudojant menines priemones – toks platus sociokultūrinių praktikų spektras, užfiksuotas antropologiniuose tyrimuose. Šiuolaikinėje kūno studijose taip pat gausu tyrimų, atskleidžiančių naujus (arba senai pamirštus) savęs – kito pažinimo būdus, akcentuojančius proceso dinamiškumą. Atskirties užmiršimas, nuolatinis derinimasis, tapimas vienu, laikymasis kartu, buvimas tėkmėje, judesyje, abipusiškas susitelkimas į kinestetinius patirties modalumus, sekimas ritminėmis komunikacijos formomis, kinetinėmis melodijomis – tai tik dalis įvairių autorių siūlomų sąvokų arba mėginimų įvardinti dinamiškos žmogaus ir gyvūno sąveikos aspektus³². Kaip procesai ar įvykiai traktuojami ir sąveikaujantys kūnai – visuomet neužbaigti, perdaromi aktualių galimybių kontekste. „Kūnas randasi dėka gyvenimo, pasireiškiančio daugialypumu. Kūnas – visada daugiau nei vienas, visuomet aktyvus iškart keliose vienu

metu vykstančiose <...> individuacijos fazėse.“³³ Kūnas neatskiriamas nuo savo aplinkos, kuri parūpina terpę bei praktikas (kūno ir sociokultūrinės), kurios ir leidžia bei suteikia galimybes individualiems ir kolektyviniams kūnams įgyti formą arba judėti³⁴.

Paulas Shepardas, aprašydamas žmonių ir gyvūnų sugyvenimo ritualus tradicinėse bendruomenėse, pabrėžia sąveikaujančio jautrumo svarbą. Toks jautrumas, puoselėjamas per mitus ir kūrinijos stebėjimą, per ritminę gyvūnų elgesio imitaciją, galiausiai leisdavo priimti sprendimus, pripažįstančius neišvengiamą gyvenimo veiksmų įvairovę. Rūpestis populiacijos, o ne tik individo išlikimu pasireiškėdavo „teisę“ tapatinant ne tiek su individualios egzistencijos tąsa, kiek su pagarba jai ir suvokimu, kad ir „teisė mirti bei būti prideramai suvalgytam teisingai pripažintoje maisto grandinėje gali atskleisti visų tvarinių teisę į gyvenimą“³⁵. Pagrindinis aktualus tarprūšiniu sugyvenimu besirūpinančiųjų klausimas nėra *kas* daroma (kertama, valgoma ir t. t.), o *kaip* daroma. Šis *kaip* nėra pabėgimas nuo nepatogių klausimų, o „panirimasis“ į gyvenimo sudėtingumą ir atsakomybės prisiėmimas – tikėjimas konkrečių veiksmų svarba. Kita vertus, tai – jokiais gražiais žodžiais nepamainoma *dalyvavimo* patirtis. Shepardo teigimu, verbalinė kalba yra visiškai neefektyvi maisto grandinei apibūdinti. Tokiems egzistenciniams tarpusavio santykiams nusakyti reikalinga žymiai gilesnė kalba: neverbalinis, nuo gamtos neatitrūkstantis vyksmas – ritualas.

Shepardas nurodo, kad nykstant gyvūnų rūšims, žmonės išgyvena egzistencinę vienatvę, nerasdami savo vietos

tarprūšinėje įvairovėje. Akivaizdu, kad prie egzistencinės krizės labai prisideda sociokultūrinių praktikų, įprasminančių tarprūšinį sugyvenimą, nykimas. Tai atveria kelius ideologinės antropocentrinės vaizduotės išgalėjimui, apribojančiam kitokias mąstymo apie save pasulyje

galimybes. Maisto grandinei ir rūšių susietumui tampant mokslinėmis abstrakcijomis, tiesiogiai nesusijusiomis su tikrais (iš)gyvenimo pasirinkimais, žiaurais elgesio su gyvūnais (masinio smurto jų atžvilgiu) laukas įgauna neribotą suverenitetą.

MENO „GYVŪNIŠKUMAS“ IR ŠOKIO YPATINGUMAS PUOSELĖJANT TARPRŪŠINĮ GIMINIŠKUMĄ

Šokančio žmogaus būtis yra kaip gyvūno, atsiduodančio fiziniam likimui...

Serge Lifar

Šiame poskyryje aptarsiu meno vaidmenį puoselėjant tarprūšinį dialogą. Kelsiu klausimą, kokios meno praktikos gali ypatingai pasitarnauti tarprūšinių santykių kūrimui? Kokios meno teorijos gali paskatinti tokias praktikas ir parodyti jų svarbą?

Shepardo teiginys, kad verbalinė kalba yra visiškai neefektyvi egzistenciniams tarprūšiniams santykiams apibūdinti, ir Donovan kvietimas įsiklausyti į gyvūnų kūno kalbą (kaip homologišką žmogiškam elgesiui) bei kinestetinių patirties modalumų sureikšminimas kūno studijose (tarprūšinės komunikacijos strategijų tyrimuose) ragina naujai pažvelgti į neverbalines menines praktikas. Vienas ryškiausių meninės neverbalinės raiškos fenomenų – šokis.

Šokis – paradigmiskai kūniškas menas, sunkiai telpantis į tradicinės Vakarų estetikos ir meno supratimo rėmus. Pagal dominuojančią estetikos ir meno sampratą, neverbalinė raiška buvo siejama su negebėjimu artikuliuoti civilizacinių ypatybių, kitaip tariant, su necivilizuotumu. Vyraujantis estetikos ir meno supratimas nevertino(-a) meno kūrinio

iš dalyvio(-ės) patirties, apsiribojo(-a) žiūrovo žvilgsniu ir meno kūrinį traktuvo(-uoja) kaip savitikslių fenomeną. Meno kūrinys, „apvalytas“ nuo išorinio pasaulio tikslų, tuo pačiu „apvalomas“ ir nuo socialinių (tuomet – ir tarprūšinių) santykių. Kita vertus, šokis kaip išraiškos būdas nėra būdingas vien žmonėms, tad pagal tradicinę Vakarų estetikos ir meno sampratą, negalėjo bendrai būti laikomas menine raiška, o tik ikimenine³⁶.

Tačiau esama meno teorijų, kurios būtent šiuos, dominuojančių estetiniu požiūriu, marginalius dalykus laiko bet kokios meninės veiklos ištakomis. Ellen Dissanayake pateikia alternatyvią estetikos teoriją – „į rūšis orientuotą“ požiūrį į meną, nesutikdama su susiaurintu požiūriu į meną, išgalėjusius per pastaruosius du šimtmečius. Ieškodama „biologinio meno branduolio“ ši autorė apsiatojo prie meno kaip daiktų ir elgsenų „darymo ypatingais“ traktuotės, į kurią telpa ir „meno kūrinys“, ir bet kuris menas, turėjęs socialinės, kultūrinės ir individualios svarbos vystymuisi ir daręs kažką ypatinga rūšims, visuomenei, kultūrai³⁷. Autorės teigimu, standartinis ir

neišskirtinis gyvuliškas polinkis atskirti įprastą nuo neįprasto, atpažinti ypatingumą, turėjo vystytis per dešimtis tūkstančių metų kartu su kitais aukštesnio lygio pažintiniais gebėjimais (tokiais kaip planavimas iš anksto, priešasčių ir jų pasekmių įvertinimas).

Pasirinkdama „ypatingumo“ epiteta, Dissanayake nori išryškinti pozityvų rūpesčio ir susirūpinimo faktorių. Ypatingas objektas arba veiksmas apeliuoja į emocinius, o taip pat į percepcinius ir kognityvinius faktorius – t. y. į visus mūsų protinio funkcionavimo aspektus. Nors šie trys yra neperskiriami, įprasta estetinė nomenklatūra linkusi perdėtai pabrėžti tai, kas patenkina atsietas ir abstrakčias intelektualines reikmes, sensorinių, emocinių, fizinių, malonumą teikiančių reikmių sąskaita. Taigi „ypatingas“ nurodo ne tik daikto neįprastumą ir jo sukeltą percepcinį poveikį, bet ir patį *darymą*, randantį būdą, kaip išreikšti pozityvią emocinę vertę.

Dissanayake teorija dera su Elizabeth Grosz „gyvūniška“ meno traktuote. Knygoje *Chaosas, teritorija, menas* Grosz teigia, kad menas yra gyvūniškas, nes jam priskiriamos kaip tik tos savybės, kurios charakterizuoja gyvūnišką egzistenciją – seksualinės atrankos galia, pasireiškianti per vibruojantį gundymą (dėmesio patraukimas, viliojimas, pasirodymas, meilė, likavimas) ir teritorijos organizavimus³⁸. „Menas nėra savitikslių veikla, atskirta nuo gamtinio ir socialinio pasaulių funkcionavimo būdų. Kita vertus, menas nėra nei langas į šiuos pasaulius, nei jų vaizdavimo ar tyrimo metodas, – jis neturėtų užsiimti socialinėmis arba politinėmis analizėmis ar filosofinėmis spekuliacijomis.

Greičiau jis yra tai, kame dauginasi įtampos, kame jėgos išreiškiamos savo pačių labui, kame pojūčiai gyvuoja ir eksperimentuoja, kame ateitis yra priartinama per jausmus ir potyrius. <...> Meno kūriniai nėra ženklai (o jeigu ir yra, tai tik savo pačių); vietoje to, jie sutikrovina pajautimus...“³⁹ Meno politiškumą Grosz mato ne meninės veiklos kolektyviškume ar bendruomeniškume, bet naujų galimybių išlaisvinime, kuris vyksta per atsivėrimą pojūčiams, kurie yra kitokie, nei mums jau pažįstami. „Menas yra tai, kame žemės virsmai susijungia su gyvenimo tapsmais ir sukelia įtampas bei pajautimus, galinčius iššaukti kokybiškai naują gyvenimą.“ Kitaip sakant, meno misija – paruošti kūnus naujiems tapsmams (arba naujoms individuacijos galimybėms) per kūnų atvėrimą naujiems pojūčiams ir nuojautoms. Tai – labai svarbus ateities veikėjų įgalinimas!

Abi – etologinė Dissanayake meno teorija ir Grosz „gyvūniška“ meno traktuotė – meną kildina iš gyvūniškos egzistencijos. Skirtingi šių autorių meno funkcijų interpretavimo akcentai yra susiję su jų tyrimų kryptimis – ieškodama „biologinio meno branduolio“, Dissanayake dairosi į tolimą praeitį, tuo tarpu Grosz domina meno vaidmuo atveriant ateities gyvenimo galimybes. Abi šios teorijos akcentuoja dalyvavimo patirtį, socialinių santykių svarbą ir gali būti taikomos tarprūšinės sąveikos kontekste. Siekdama įrodyti teiginį, kad sociokultūrinės judesio ir šokio praktikos gali ypatingu būdu prisidėti prie tarprūšinio dialogo skatinimo ir etiškesnių santykių (at)kūrimo, panagrinėsiu kelis šokio meno pavyzdžius, pasiremddama

šiomis teorijomis. Dissanayke teoriją pritaikysiu pristatydamą sociokultūrinių šokio praktikų reikšmę tarprūšinei sąveikai tradicinėje visuomenėje, Grosz meno traktuotę – aptardama šiuolaikinius šokio meno pavyzdžius.

Paulas Shepardas pateikia pavyzdžių, kaip ypatingai būdavo formuojami (pasinaudojant Dissanayake posakium) tarprūšiniai santykiai. Nuo gyvūnų elgesio pamėgžiojimo vaikystėje iki metafizinio zoomorfinio įkūnytumo, išgyvenamo šokyje. Tokios praktikos sudarydavo prielaidas ne tik giliai suvokti tarprūšinį giminingumą, bet ir išvystyti unikalų šio patyrimo būdą – stilių, charakterizuojančių atskirą bendruomenę ir suteikiančių asmeniui priklausomybės tai bendruomenei pojūtį⁴⁰.

Kalbėdamas apie šokio praktikas kaip inspiruojančias tarprūšinio giminingumo apmąstymus, Shepardas akcentuoja judesio ir judėjimo būdų kūrimą erdvėje, neatsiejamą nuo laiko tėkmės įsisąmoninimo. Šokis persirengus gyvūnais – su paukščių plunksnomis arba gyvūnų kaukėmis – demonstruodavo žmogaus sielos plastiškumą, gebėjimą keisti formą laiko nulemtose socialinėse arba kosmoso transformacijose bei primindavo globėjišką gyvūnų vaidmenį. Pastarieji buvo regimi kaip svarbiausių gyvenimo paslapčių – virsmo, gimimo, brandos, išgydymo, piršlybų, vaisingumo, apsaugos – sergėtojai ir perteikėjai. Galima teigti, kad šokis sukurdavo terpę ypatingam laiko (egzistencijos metafora) išgyvenimui. Per dalyvavimą įvairius kūnus įtraukiančiame judesio vyksme dalyviai galėjo pasijusti didesnio egzistencinio virsmo dalimi ir tuo pat metu aktualiai

išgyventi savo konkrečių veiksmų reikšmingumą (per solidarumo, sąveikos su kitais, psichofizinių ir simbolinių mainų svarbos vyksmo sklandumui išgyvenimą). Trumpai tariant, bendruomeninis šokis aktualizuodavo sinergiją ir „ypatingus padarydavo“ visų gyvū būtybių tarpusavio santykius.

Ar yra šiuolaikinių šokio pavyzdžių, skatinančių tarprūšinio giminingumo apmąstymus? Gabrielė Brandstetter, apžvelgdama gyvūnų vaizdavimą XIX–XX a. Vakarų šokyje, konstatuoja, kad gyvūnų vaizdavimas visų pirma pasitaravo kaip priemonė, atverianti pačio šokio kaip judesio meno ypatumus. Pasitelkiant gyvūnų vaizdinius buvo atvertos žmogiškumo dimensijos. Jų spektras labai platus – nuo orumo kūnui sugražinimo (poetiškas gulbės vaizdavimas) iki iškūrimo šiuolaikiniuose performansuose (juose gyvūnas nebėra trokštamo kūniškumo simbolis, bet politinės, „nužmoginančios“ situacijos simptomas arba susitikimas su pačia konkrečiausia kūno materija⁴¹, parodančia antropocentrizmo iliuzijos išvirkščią pusę). Panašus „apvertimas“ vyksta ir pačio šokio kaip medijos plotmėje – pasitelkiant gyvūnų ir paukščių vaizdinius, pats kūnas ir judesys įgyja centrinę vietą – judesys išlaisvinamas, pabrėžiamas judesio tėkmės aspektas, akcentuojamas kinestetinis judesio priėmimas⁴², nereikalaujantis papildomo dvasinio-naratyvinio paaiškinimo. Žvelgiant iš tarprūšinės sąveikos pavyzdžių paieškos pozicijos, visi Brandstetter minimi pavyzdžiai (Mariaus Petipo „Gulbių ežeras“, Mikhailo Fokino „Mirštanti gulbė“, Merce'o Cunningham'o „Pajūrio paukščiai“, Elsos Deceukelier perfor-

mansas su dvidešimčia kačių ir kt.) gali liudyti tarprūšinių santykių ilgesi. Vis dėlto pristatyti juos kaip šiuolaikinius rūšis integruojančių sociokultūrinių praktikų pavyzdžius ar bandymus įsiklausyti į homologišką žmogiškajai kūno kalba kalbančius gyvūnus būtų netikslu.

Erika Fischer-Lichte, aprašydama gyvūnų naudojimą šiuolaikiniame teatro ir performanso mene, taip pat akcentuoja gyvūnų atveriamus performatyvumo aspektus – įvykiškumą, energetiškumą, „buvimą“⁴³. Kūnas (aktorius, o ypač – gyvūno) kaip medija tokiuose pasirodymuose patiriamas kaip įvykis, o abiejų rūšių kūnų buvimas kartu ilgainiui atskleidžia nykstantį skirtumą tarp žmogaus ir gyvūno. Nors ir naudojamas žmogaus patirčiai, „buvimui“ atverti, pats gyvūnas greičiau yra komunikuojamos „analogijos“ įrankis, o ne kuriamu tarprūšinių santykių bendradarbis.

Tačiau sugrįžkime prie Brandstetter paminėtų Merce'o Cunninghamo „Pajūrio paukščių“⁴⁴. Šis kūrinys nepretenduoja atskleisti tiesos apie žmonių ir gyvūnų koegzistavimą. Pasak choreografo, visų jo kūrinių vienintelė tiesa yra pats šokis – tiesiogiai patiriamas vyksmas. Juose nerasis gyvūnų judesių pamėgdžiojimo, nerasis ir užuominų apie bendrą „gyvūniškumą“. Net Cunninghamo šokio technikos mokyme nėra jokio „gyvūniško“ prieskonio, būdingo kitoms judesio technikoms⁴⁵, – dauguma judesių atliekami stovint, pratimai įtraukia visą kūną, stiprina ir mobilizuoja kiekvieną jo dalį. Choreografas dėmesį skiria savitai judesio artikuliacijai, ritmui bei judėjimui erdvėje⁴⁶. Tačiau tiek šokėjai, tiek žiūrovai, pasakodami, kaip juos

paveikė Cunninghamo trupės šokis, liudija kažką panašaus į tai, ką Serge'as Lifaras pavadino „atsidavimu fiziniam likimui“ (žr. citatą poskyrio viršuje). Ypatingas gyvumas (patiriamas šokėjų), percepinis atgyjimas (patiriamas žiūrovų) kalba apie šio choreografo ypatingą gebėjimą kurti meno kūrinus, kurie, grįžtant prie Grosz išsakytų minčių, atveria kūnus naujiems pojūčiams, o šiuo konkrečiu atveju – naujoms gyvumo dimensijoms. Šių gyvumo dimensijų atradimas, patyrimas artina prie kitų gyvū būtybių žymiai labiau, nei gyvūnų ar žmonių kūnų vertimas meninėmis „prieimomis“ ar ideologinės tiesos ženklais. Meno kūrinyje, tokiame kaip Cunninghamo „Pajūrio paukščiai“, sutikrovintas fizinis gyvybingumas – per šokyje išreikštą šokėjų atsidavimą judesiui ir erdvei – ruošia žiūrovą perpecišškai angažuotis. Šis kvietimas atsiverti pasauliui judesyje įtraukia ir jautrų dėmesingumą aplinkai – ritmams, erdvei, daiktams, bei įsiklausymą į kitų gyvū būtybių atsivėrimus per judesį.

Pasinaudodama šiuo Cunninghamo kūrybos pavyzdžiu, noriu išryškinti šokio vaidmenį skatinant tarprūšinį dialogą. Anot Dissanayake, menas yra daiktų ir dalykų darymas ypatingais. Šokis ypatingais padaro gyvumą, judrumą ir sugyvenimą, judėjimą kartu. Šių dalykų padarymas ypatingais mene, jei seksime Grosz išvalgomis, turėtų ypatingu būdu paruošti (perpecišškai sužadinti) kūnus sąmoningai priimti savo ir kitų gyvū būtybių gyvumą bei įgalinti pasitikti naują gyvenimo būdą, kuriame tarprūšinis kinetinis atidumas vaidins svarbų vaidmenį.

Koks tai bus (su)gyvenimo būdas – galime tik spėlioti. Tačiau antropologiniai ir semiotiniai tyrimai byloja apie aktualiai išgyvenamų tarprūšinių santykių įtaką tarpžmogiškų santykių raidai. Neretai tarprūšinių santykių modeliai tapdavę idealiais bei sektiniais modeliais žmonių bendruomenėms. Straipsnį pabaigsiu šios prielaidos iliustracija.

Algirdas Julius Greimas knygoje *Lietuvių mitologijos studijos* aptaria bičiulystės sampratose sąsajas su socialine struktūra, kilusia iš socialinio kontrakto (žr. poskyrį „Sociokultūrinis rūšių sugyvenimas“) tarp žmonių ir bičių. Pagalbinės giminytės institucijos – užkurystė, žentystė, įsodina – mitinėje plotmėje atitiko bitininkavimu sudaromų santykių modelį, o šis turėjo aiškias nuorodas į etinio kontrakto tarp žmonių ir bičių specifiką⁴⁷. Greimas šį nerašytą susitarimą vadina moraliniu arba bičiulystės kodeksu, grįs-

tu socialinio glaudumo (bendradarbiavimo laisva valia) ir gero sugyvenimo (atvimumo, svetingumo, kaimyninio solidarumo) principais. Bitininkystė negalėjo būti giminytės įrankiu – priemone susirasti sau žmoną, „ji siekia visų pirma susibičiuliavimo, o jau tarp žmonių, tapusių „giminėmis nuo bičių“, lengvai atsirenkami ir būsimi žentai“⁴⁸. Greimas pateikia elgesio su bitėmis pavyzdžius, kylančius iš bičiulystės kodekso paisymo. Konkretuose veiksmuose ir sociokultūrinėse praktikose įkūnytas žmonių ir bičių solidarumas ilgainiui tampa žmogiškų santykių idealu. Etninis tarprūšinių santykių dėmuo, „išskleistas“ per dainas ir šokius, kloja žmonių bendruomenės sugyvenimo pamatą. Giminytės randasi ant šio pamato kaip susibičiuliavimo „šokio“ (kūnų sąveikos erdvėje) pasekmė.

Gal tokia ir yra sociokultūrinės bendrystės tarp žmogaus ir gyvūno evoliucija?

IŠVADOS

Josephine Donovan pasiūlyta dialoginė prieiga nagrinėti žmogaus – gyvūno santykius atkreipia dėmesį į gyvūnų kūno kalbą (homologišką žmogiškam elgesiui) – svarbų galimo tarprūšinio dialogo dėmenį. Donna Haraway rūpesčio etikos epicentru laiko giminingumą, siejamą ne su šeima ar kilme, bet su visų gyvū būtybių organiniu ir genealoginiu bendrumu. Simondono individuacijos sąvoka, aiškinama žmogaus – gyvūno santykių kontekste, atveria tarprūšinės sąveikos dinamiškumą ir veda prie interaktyviais veiksmis kuriamo ir formuojamo giminytės supratimo. Visos šios teorinės prielaidos legitimuoja archeologinių

duomenų, patvirtinančių žmonių ir gyvūnų bendrumo suvokimo bei socialinio sugyvenimo siekius, paieškas. Straipsnyje pateikiami antropologiniai tyrinėjimai atskleidžia ne tik tokių praktikų specifiką bei svarbą tarprūšiniam sugyvenimui, bet ir faktą, kad sociokultūrinėse praktikose įkūnytas ne žodžiais išreikštas „socialinis kontraktas“ arba etinis išsipareigojimas tarp žmogaus ir gyvūno kartais tapdavo idealiu tarpžmogiškų santykių modeliu (liudija lietuviško žodžio „bičiulystė“ epistemologija).

Praeityje šokis buvo sociokultūrinė žmogaus – gyvūno giminytės asimiliacijos (per judesį ir judėjimo būdų kūrimą

erdvėje) praktika. Gyvūnų vaizdavimas šiuolaikiniame šokyje susijęs su žmogiškumo dimensijų atvėrimu ir kinestetinio patyrimo atgimimu šokio medijos plotmėje. Ellen Dissanayake „į rūšis orientuotas“ požiūris į meną kartu su Eliza-

beth Grosz „gyvūniška“ meno traktuote padeda išryškinti žmonėms ir gyvūnams būdingo „gyvumo“ suestetinį šokio meną ir suteikia pagrindą prielaidai, kad ir ateityje tarpūšinis sugyvenimas gali būti „daromas ypatingas“.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Lyn Mikel Brown ir Carol Gilligan, Meeting at the crossroads: Women's psychology and girls' development. *Feminism & Psychology* 3.1 (1993): 11–35, p. 15.
- ² Josephine Donovan, Feminism and the treatment of animals: From care to dialogue. *Signs* 31.2 (2006): 305–329, p. 307.
- ³ Gilligan Carol, *In a different voice*. Harvard University Press, 1982, p. 19.
- ⁴ Donovan, pritariama Nel Noddings, teigia, kad, jeigu gailestingumo praktikų būtų sistemingai mokoma kaip dalyko mokyklose, jos taptų visuotinai įtvirtintu moralinių sprendimų priėmimo pagrindu ir nebepriklausytų nuo įvairių individualių nuomonių bei įgeidžių (Donovan Josephine, *The feminist care tradition in animal ethics: A reader*. Columbia University Press, 2007, p. 309).
- ⁵ Josephine Donovan, Feminism and the treatment of animals: From care to dialogue. *Signs* 31.2 (2006): 305–329, p. 307, p. 310.
- ⁶ Ten pat, p. 317.
- ⁷ Donna J. Haraway, *When species meet*. Vol. 224. U of Minnesota Press, 2008, p. 36.
- ⁸ Donna J. Haraway, Anthropocene, capitalocene, plantationocene, chthulucene: Making kin. *Environmental Humanities* 6.1 (2015): 159–165, p. 162.
- ⁹ Donna J. Haraway, *When species meet*. Vol. 224. U of Minnesota Press, 2008, p. 36.
- ¹⁰ Tokie apmąstymai, anot autorės, sujaukia visą (žmonės rūšiuojančių) kategorijų pasaulį. Donna J. Haraway, *When species meet*. Vol. 224. U of Minnesota Press, 2008, p. 19.
- ¹¹ Weisberg Zipporah, The broken promises of monsters: Haraway, animals and the humanist legacy. *Journal for Critical Animal Studies* 7.2 (2009): 22–62, p. 48, 53.
- ¹² Pagaliau juk valgymas (arba ėdimas) nėra vienintelis (su)gyvenimo sinonimas! Ypatingas žmonių ir gyvūnų santykius nulėmę tarpusavio mainai irgi neapsiriboja vien maisto teikimu. Tad tai neturėtų būti vienintelė rūšis suvienijanti praktika.
- ¹³ Judith Butler, Imitation and Gender Insubordination. *Lesbian and Gay Studies Reader*. (Ed.) Abelo H., Barale M. A., Halperin D. M. New York: Routledge, 1993, 307–320. Print, p. 312.
- ¹⁴ Speciesismas (*speciesim*) – nepakantumas arba diskriminacija rūšiniu pagrindu, pasireiškianti žmonių žiaurumu gyvūnams arba jų eksploatacija (prieiga per internetą: <<http://www.thefreedictionary.com/Speciesism>>).
- ¹⁵ Gilbert Simondon, The genesis of the individual. *Incorporations* 6 (1992): 296–319, p. 297.
- ¹⁶ Vollrath Chad, Becoming Analogical. *10 Longing for Lehman Sisters* (2009): 42, p. 44.
- ¹⁷ Aislinn O'Donnell, Gilbert Simondon, Two Lessons on Animal and Man, trans. Drew S. Burk. Reviewed by. *Philosophy in Review* 33.5 (2013): 406–409, p. 406.
- ¹⁸ Gilbert Simondon, *Two Lessons on Animal and Man*. Minneapolis, MN: Univocal, 2011, p. 60.
- ¹⁹ Simondono požiūriu, toks požiūris nėra vien kartezianizmo apvertimas. Tezė, antitezė, sintezė – tokią minties raidą Vakarų filosofijoje nagrinėjant žmogaus – gyvūno santykius pastebi mąstytojas. Šiuolaikinis diskursas pateikia sintetinį požiūrį, kuris iš naujo patvirtina žmogaus ir gyvūno artimumą, kartu atskleisdamas kiekvienos rūšies ypatumus.
- ²⁰ Toks požiūris, anot Simondono, leidžia apsvarstyti tam tikrus socialinių santykių modelius (pavyzdžiui, dominavimo, viršenybės) žmonių giminėje.
- ²¹ William. J. Grassie, Eating Well Together: Donna Haraway's Companion Species Manifesto. *Metanexus Global Spiral* (2009), p. 238, prieiga per internetą: <http://grassie.net/articles/2008_eating_well_together.html>.

- ²² Hubert L. Dreyfus, Foucault's critique of psychiatric medicine. *Journal of Medicine and Philosophy* 12.4 (1987): 311–333, p. 322.
- ²³ Donna J. Haraway, Anthropocene, capitalocene, plantationocene, chthulucene: Making kin. *Environmental Humanities* 6.1 (2015): 159–165, p. 162.
- ²⁴ Analogiškos funkcijos pasiekiamos kiekvienai rūšiai būdingais, skirtingais būdais.
- ²⁵ Gilbert Simondon, *Two Lessons on Animal and Man*. Minneapolis, MN: Univocal, 2011, p. 51.
- ²⁶ Josephine Donovan, Feminism and the treatment of animals: From care to dialogue. *Signs* 31.2 (2006): 305–329, p. 307, p. 315.
- ²⁷ Nei kilmės „duotybė“, nei organinė „duotybė“.
- ²⁸ Oma Kristin Armstrong, Between trust and domination: social contracts between humans and animals. *World archaeology* 42.2 (2010): 175–187, p. 182.
- ²⁹ Mary Midgley, *The solitary self: Darwin and the selfish gene*. Routledge, 2014.
- ³⁰ Lund Vonne, Anthony Raymond ir Röcklinsberg Helena, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* (2004) 17: 23.
- ³¹ Oma Kristin Armstrong, Between trust and domination: social contracts between humans and animals. *World archaeology* 42.2 (2010): 175–187, p. 180.
- ³² Blackman Lisa ir Venn Couze, *Affect. Body & Society* 16.1 (2010): 7–28.
- ³³ Erin Manning, Always more than one: The collectivity of a life. *Body & Society* 16.1 (2010): 117–127, p. 120.
- ³⁴ Lisa Blackman ir Venn Couze, *Affect. Body & Society* 16.1 (2010): 7–28, p. 21.
- ³⁵ Paul Shepard ir Jack Turner, *Traces of an Omnivore*. Island Press, 2006, p. 18.
- ³⁶ „Gyvūnai irgi šoka!“ – teigia mokslo populiarinimo straipsnių ir filmukų antraštės. Pavyzdžiai, kurie šį teiginį iliustruoja, dažniausiai būna susiję su individualaus sutvėrimo neįprastais gebėjimais judinti letenas, kedenti ar išskleisti plunksnas, keistai trypčioti, šokinėti ir t. t. Sumanūs, tikslingi kolektyviniai judėjimo būdai (pavyzdžiui, tūkstantinio žuvų būrio sinchronizuoti judesiai, itin sudėtingi, dėmesį blaškantys ir plėšrūnų gluminantys manevrai) nelaikomi šoku. Šis karikatūriškas pavyzdys iš mokslo populiarinimo srities primena įsigalėjusį požiūrį į meną/šokį – kaip į atsieta nuo tikslų pasaulyje, daugiau individualias savybes atskleidžiančią veiklą, ir iš dalies paaiškina, kodėl šiuoiaikiniame mene sunku rasti į tarprišinį dialogą ir sugyvenimą orientuoto meno pavyzdžių.
- ³⁷ Dissanayake Ellen, „The Core of Art—Making Special.“ *Journal of the Canadian Association for Curriculum studies* 1.2 (2003), p. 29.
- ³⁸ Grosz Elizabeth A., *Chaos, territory, art: Deleuze and the framing of the earth*. Columbia University Press, 2008, p. 69.
- ³⁹ Ten pat, p. 78 – 79.
- ⁴⁰ Shepard Paul ir Jack Turner, *Traces of an Omnivore*. Island Press, 2006, p. 6.
- ⁴¹ Г. Брандштеттер, „Движения животных“: образы животных и воплощение в современном танце. *Новое открытие эмоций. Чувство, тело, движение*. Кристоф Вульф и Валерий Савчук (ред.). Москва: Канон+, 2011, с. 62–79, 77.
- ⁴² Ten pat, p. 73–74.
- ⁴³ Erika Fischer-Lichte, *Performatyvumo estetika*. Vilnius: Menų spaustuvė, 2013, p. 175.
- ⁴⁴ Merce'о Cunninghamo „Pajūrio paukščius“ galima pamatyti filmuotoje šokio versijoje „Beach Birds for Camera“ (prieiga per internetą: <http://dancecapsules.mercecunningham.org/overview.cfm?capid=46030>).
- ⁴⁵ Pvz., butoh, jogoje ir kt.
- ⁴⁶ Diehl Ingo (sud.). *Dance techniques 2010 Tanzplan Germany*. Leipzig: Henschel, 2011.
- ⁴⁷ Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 267.
- ⁴⁸ Ten pat, p. 266.